

FATİH USLUER, ÖZER ŞENÖDEYİCİ, İSMAİL ARIKOĞLU, HURÛFİLİK BİLGİSİ: FERİŞTEOĞLU ABDÛLMECİD KÜLLİYATI, GECE KİTAPLIĞI, ANKARA, 2015.

MERVE AKYÜZ*

Sorumlu Yazar

Öz

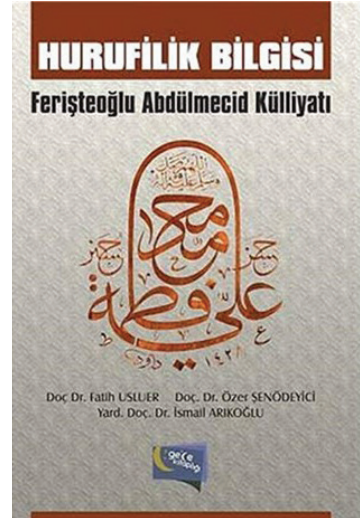
İncelemesini yaptığımız kitabın konusu, Hurûfliğin Anadolu’da yayılmasında etkili olan isimler arasında olan Abdülmecid Ferišteoğlu ve onun eserleridir. Fatih Usluer, Özer Şenödeyici ve İsmail Arıkoğlu’nun bir araya gelerek oluşturduğu bu eser, Hurûflik araştırma sahası için oldukça önemli ve dikkat çekici bir çalışmadır. Eser, ilk olarak müellif Abdülmecid Ferišteoğlu’nun üzerine odaklanmaktadır. Sonrasında ise Ferišteoğlu’nun eserleri ele alınmaktadır. Bu çerçevede Işk-nâme, Hidayet-nâme, Âhîret-nâme, Saâdet-nâme, Risale-i Hurûf ve Tercüme-i Hâb-nâme isimli eserler incelenmektedir. Kolektif bir çalışma olan bu eserde yazarların analizleri ve Ferišteoğlu’nun eserlerinin orijinal metinlerine de yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hurûflik, Fazlullah Hurûfî, Abdülmecid Ferišteoğlu, Işk-nâme.

Abstract

The subject of the book we are reviewing is Abdulmajid Ferishteoglu who were among the names that were effective in the spread of Hurufism in Anatolia and his works. This work, which was created by Fatih Usluer, Ozer Senödeyici and Ismail Arikoglu, is a very important and remarkable work for the field of Hurufism research. The book focuses on Abdulmajid Ferishteoglu firstly. Afterwards, it continues with Ferishteoglu’s Works. In this context, Isk-name, Hidayet-name, Ahiret-name, Saadet-name, Risale-i Huruf and Tercüme-i Hab-name has been examined. This work, which is a collective work, also includes the authors’ analyzes and the original texts of Ferishteoglu’s works.

Key Words: Hurufism, Fazlallah Hurufî, Abdulmajid Ferishteoglu, Işk-name.

Kitap Değerlendirme / Künye: AKYÜZ, Merve. “Fatih Usluer, Özer Şenödeyici, İsmail Arıkoğlu, Hurûflik Bilgisi: Ferišteoğlu Abdülmecid Külliyyatı, Gece Kitaplığı, Ankara, 2015.”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 110 (Haziran 2024), s. 403-411. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1475199>.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, İslam Mezhepler Tarihi, E-mail: akyuzmerve20@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7151-3706.

Giriş

Hurûfilik, Esterabadlı Fazlullah'ın görüşleri doğrultusunda ortaya çıkan dinî bir harekettir. Harf temelli olan Hurûfî düşünce yapısında aşırı bâtinî yorumlar olması ile geleneksel tasavvuf anlayışının sınırlarını aşmasından dolayı XIV. yüzyılın İran kültür coğrafyasında oldukça fazla dikkat çekmiştir. Fazlullah'ın savunduğu düşünceler, yaşadığı coğrafyada çok hoş karşılanmamış, zindanlara, kovuşturmalara ve ölüme dahi götüren oldukça sert tepkilerle karşılaşmasına sebep olmuştur. Fazlullah Hurûfî'nin ölümünden sonra da devam eden baskıcı uygulamalar, Hurûfî takipçileri düşüncelerinden vazgeçirmemiş, fakat onları farklı bölgelere göç etmek durumunda bırakmıştır. Böylelikle Hurûfilik, Anadolu ve Balkanlar gibi farklı bölgelere yayılmaya başlamıştır.

Hurûfliğin Anadolu'da yayılmasında önde gelen isimler Aliyyü'l-A'la, Nesîmî, Mîr Şerif ve Abdülmecid Ferišteoğlu'dur. Özellikle de Anadolu ve Rumeli'ye yayılmasında büyük paya sahip olan Ferišteoğlu, Hurûfliğin ana eserlerini Türkçeye çevirerek Anadolu coğrafyasında kapanmakta olan Hurûfilik penceresini yeniden açmıştır. Çalışmamızın inceleme alanı, Ferišteoğlu'nun yapmış olduğu bu ana eserlerdir.

Kritiğini yaptığımız bu eser, *Hurûflik Bilgisi Ferišteoğlu Abdülmecid Külliyyatı* ismiyle Fatih Usluer, Özer Şenödeyici ve İsmail Arıkoğlu'nun bir araya gelerek oluşturduğu Ferišteoğlu'na dair eserler içeren kolektif ve kapsamlı bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserde Fatih Usluer, Abdülmecid Ferišteoğlu, Saâdetnâme, Risale-i Hurûf ve Tercüme-i Hâb-nâme'yi; Özer Şenödeyici, Hidayet-nâme ve Âhîret-nâme'yi; İsmail Arıkoğlu ise Işk-nâme'yi ele almışlardır. İlk olarak, yazarlar çalışma yaptığı konu ve eser hakkında inceleme ve yorumlarını sunarken sonrasında da eserlerin orijinal metinlerine yer vermişlerdir.

1. Abdülmecid Ferišteoğlu

Eserde öncelikle Abdülmecid Ferišteoğlu'na yer verilmiştir. Bu bölümün muhtevasına bakıldığında şu noktalara değinildiği görülmektedir:

Yazar, başlangıçta Ferišteoğlu'nun ismi üzerine analizler yapmıştır. Ferišteoğlu'nun eserlerinde Abdülmecid Ferište İzzüddin et-Tirevi künyesini kullandığından bahsetmiştir. Yine eserlerinden biri olan Saâdet-nâme de geçen et-Tireviyye lafzı Ferišteoğlu'nun Tireli olduğunu desteklediği değerlendirilmiştir. Doğduğu yıl hakkında kesin bilgilere ulaşılamadığı ama ailesi hakkında bazı bilgilere ulaşıldığı belirtilmektedir. Babasının isminin Kadı İzzeddin Ferište ve kardeşinin isminin de Abdüllatif olduğu; bazı kesim tarafından Abdüllatif ile Abdülmecid'in kardeş olmayıp Abdülmecid'in Abdüllatif'in oğlu olduğunu iddia etmiştir. Ama bu iddia için yeterli kayıt bulunamamıştır. Ferišteoğlu'nun yazmış olduğu eserlerin büyük bir bölümünde ismi Ferišteoğlu Abdülmecid b. İzzüddin olarak geçtiğinden Abdüllatif ile Abdülmecid kardeş olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Abdülmecid'in "Ferišteoğlu" olarak anılması gibi, kardeşi Abdüllatif de "İbn Melek" ismiyle tanındığından bahsedilmiştir. O'nun 15. yüzyılda yaşadığı görülmektedir.

Ferišteoğlu'nun Sünnî bir aileden geldiği belirtilirken, onun din ilimlerine Kur'an lügati yazacak kadar Arapça ve Farsçayı ileri derecede bildiği, hatta Hurûfilik üzerine yazılmış eserleri çevirisini yapacak kadar vakıf olduğuna dikkat çekilmiştir. Ardından Ferišteoğlu'nun Hurûfliğe ne zaman ve kimler aracılığı ile girmiş olabileceğine dair değerlendirme yapılmıştır. Ferišteoğlu'nun Hurûfilik üzerine bilinen en eski eseri olan Saâdet-nâme, 826/1423 tarihlidir. Buna dayanarak Fazlullah'ın 1394'te idamına

denk gelen yıllarda veya hemen sonrasında Hurûfliğe girmiş olabileceği söylenmiştir. XIX. yüzyıl müelliflerinden Hoca İshak Efendi, Abdülmecid'in Bayezid adlı birine intisab ettiğini, bu zatın Fazlullah'ın halifelerinden Şemseddin'e mensup olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Ferišteoğlu Saâdet-nâme adlı eserinde, Hurûflik ilminin Fazlullah'dan Seyyid Şemseddin'e, ondan da Mevlana Bayezid'e, ondan da kendisine ulaştığını belirtmiştir. Bunların yanında Tercüme-i Hâb-nâme isimli eserinde de Tebriz de Fazlullah ile görüşen Seyyid Atâyî isimli bir Hurûfi'den duyduğunu anlatmıştır. Görülüyor ki Ferišteoğlu, Fazlullah'ın çevresindeki insanlara yakın olmuştur ve bu yakınlık sonucunda Ferišteoğlu, Hurûfliğe girmiştir.

Ferišteoğlu, Anadolu'da Hurûflik üzerine Türkçe eser yazan ilk müelliftir. O, ilk dönem Hurûfi metinlerinin, özellikle Hurûfliğin kurucusu Fazlullah'ın eserlerinin pragmatik çevirilerini yaparak Anadolu'da Hurûfliğin yayılmasında kilit isim olmuştur. Ferišteoğlu'nun, Kur'an sözlüğünün dışında telif ve tercüme bütün eserleri Hurûflik ile ilgilidir. Son olarak Ferišteoğlu'nun ölüm tarihiyle ilgili sadece 864/1459-60 bilgisi verilmiştir.

Kritiğini yaptığımız eserin bu bölümünün son kısmında Ferišteoğlu'nun eserleri sıralanmış ve kısa bir şekilde eserler hakkında bazı açıklamalar yapılmıştır;

1. *Işk-nâme*: Ferišteoğlu'nun en önemli eseri olarak bilinmektedir. 833/1429'da tamamlanan eser, Fazlullah'ın eseri Câvidânnâme'nin muhtasar bir tercümesi olduğu ifade edilmektedir. Fakat yazar, yapılan araştırmalar sonucunda 32 bölümden oluşan *Işk-nâme*'nin, 299 bâbdan oluşan Câvidânnâme'nin muhtasar da olsa bir tercümesi olmadığı, Fazlullah'ın farklı eserlerinden yapılmış bir toplama çeviri olduğu kanaatinde. Eser, Raşit Tanrıkulu ve Nejat Birdoğan tarafından latin harflerine aktarılarak yayınlansa da akademik olarak ilk ve tek neşri İsmail Arıkoğlu tarafından yapılmıştır.

2. *Hidâyet-nâme*: 838/1434 tarihinde yazılmıştır. Fazlullah'ın Muhabbet-nâme çevirisi olduğu iddia edilmesine karşın gerçeği yansıtmadığı ifade edilmiştir.

3. *Âhiret-nâme*: Ferišteoğlu'na ait olan bu eserde, dünya ve ahiretin hakikati, ehlullah, hak ve ehl-i cennet ve ehl-i cehennem kim oldukları, eşyanın ve insanın kendi hakikatının bilgisi hakkında olduğu açıklanmıştır.

4. *Saâdet-nâme*: 826/1423'te yazılan bu eser, Ferišteoğlu'na göre Fazlullah'ın Câvidânnâme, Ârşnâme ve Muhabbetnâme'sinden aktardığı bölümleri Türkçeye tercüme ederek oluşturduğu belirtilmektedir.

5. *Risâle-i Hurûf Tercümesi*: Ferišteoğlu'nun üç sayfalık kısa bir biyografisi olup içeriğinde harflerden hareketle varlığın mahiyeti ve harflerin varlıktaki zuhuru anlatılmaktadır. Ayrıca eserin nüshalarının bulunduğu yerler belirtilmiştir.

6. *Lügat-ı Kânûn-ı İlâhî*: Ferišteoğlu bu eserde Kur'an'dan seçilen 2300 kelimenin alfabetik olarak sıralanmış halde anlamlarını vermektedir. Son olarak 854/1450'de yazılan bu eser, Cemal Muhtar tarafından neşredilmiştir.

7. *Kitâb-ı Hutbe-i Devâzdeh İmam*: Bu eserin giriş bölümünde yazar olarak Abdülmecid Ferišteoğlu kendi ismine yer vermiş ve Arapça'dan Türkçeye tercüme ettiğini açıklamıştır. Fakat bu eser, Hurûflikle ilgili olmadığından ötürü kritiğini yaptığımız esere dahil edilmediği belirtilmiştir. Devamında ise eserin bilinen nüshalarının bulunduğu yerler, ifade edilmiştir.

Fazlullah Hurûfi'nin eserleri ve fikirleri Hurûfliğin oluşumunu ortaya koymuşsa da Osmanlı coğrafyasında bu felsefenin yaşatılıp geliştirilmesi, İran'da yazılan Hurûfi kaynakları Türkçeye aktaran Ferišteoğlu sayesinde olmuştur. Ferišteoğlu'nun

Fazlullah'ın eserlerine ilahi bir eser gibi yaklaşıp asıl metinlere sadık kaldığı belirtilerek bu bölüm bitirilmiştir.

2. Işk-nâme

Abdülmecid Ferišteoğlu'nun en önemli eseri olan Işk-nâme, Hurûfilîğin ana kaynağı kabul edilen Fazlullah Hurûfî tarafından yazılmış Câvidânnâme-î Sâgîr'in kısaltılmış bir tercümesi olarak bilinmektedir. Hurûfilîğin, özellikle Anadolu ve Balkanlarda yayılmasında oldukça etkili olan ve çok okunan bir eser olarak yerini almıştır. Özellikle Alevî-Bektaşî çevrelerce çok okunan, Türkiye ve dünya kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunan bir eserdir. Eser, eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini yansıtmaktadır. Halkın okuyup anlayabileceği bir dille yazılan eser, belagat ve imla kurallarından yoksun olup yapraklar arası geçişlerde kelime bölmelerine rastlandığı gibi, bir kelimenin birden çok yazımı da görülmektedir.

Ferišteoğlu'nun en önemli eseri olan Işk-nâme'nin çok sayıda yazma nüshası bulunmakta olup eser, Raşit Tanrıkulu ve Nejat Birdoğan gibi isimler tarafından çalışılmıştır. Tanrıkulu'nun eseri hangi nüshadan aktardığını belirtmediğinin altı çizilmiştir. Birdoğan ise, İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi Türkçe yazmalar bölümünde 310 numarada kayıtlı nüshayı Türkiye Türkçesine aktardığı görülmektedir. Her ikisinin de bilimsellikten uzaklaştığı yönünde bir yorum da dikkat çekmektedir.

Kritiğini yaptığımız Hurûfilik Bilgisi Ferišteoğlu Abdülmecid Külliyyatı isimli eserde Işk-nâme üzerine İsmail Arıkoğlu'nun analizleri bulunmaktadır. Yazarın analizlerinden sonra da Işk-nâme'nin orijinal metnine yer verilmiştir. Metine bakıldığında şu noktalara değinildiği görülmektedir:

Eserin mukaddimesinde eserin tercüme sebebi, tercüme yapanın adı ve tarihi verilmiştir. Sonrasında ise Ferišteoğlu, kendisine ait olan bu esere özellikle Işk-nâme ismini vermesinin sebebine değinmiştir. Eserin başlangıcında herhangi bir kişi, Işk-nâme'nin ilmini ve kanunlarını zabt eylerse ve çok okursa, haşr-neşr, kıyamet ve ahiret halleri, Hak katında bazı yüzlerin kara olması, İsa'nın gökten otuz üç yaşında inmesi, Hak cemalini görmek, Kur'an'ın adem suretinde görünmesi gibi konulara vakıf olacağından bahsetmektedir. Allah'ın rahmetinin eseri namahreme vermeyenlerin, laneti ise namahremin üzerine olacağını ileri sürmektedir. Yine risalenin ilmini ve kanunu bilmeyenlere açıklama yapmak yasaklanmıştır.

Bu eser, biri giriş olmak üzere otuz üç bölümden oluşmuştur. Otuz üç, Hz. İsa'nın zuhur, Fazlullah'ın da te'vile başlama yaşı olarak kabul edildiğinden Hurûfiler tarafından önemli görülmektedir. Eserin her bölümünde ayrı konuların işlenmiş olması dikkat çekmektedir. Tercümenin kendi içinde bölümlere ayrılmasının nedeni olarak İsa'nın otuz üç yaşında gökten inmesi ve Fazlullah'ın otuz üç yaşında te'vile başlamasıyla ilişkilendirilmiştir.

Birinci bölümde, vech kavramı ön planda olup huruf-ı mukataanın sırrı ortaya serilmiştir. Işk-nâme'nin mührü elif lâm râ olduğundan bahsedilmekte ve devamında Yusuf kıssasının Hurûfî te'viliyle yorumlanması yer almaktadır. Yusuf'a secde edenlerin sayısının on üç, kendisi ile on dört olduğu öne sürülmektedir. Ebced hesabıyla vech on dördtür ve huruf-ı mukataa da on dördtür. Bundan ötürü de huruf-ı mukataa harflerinin sırrı vech kavramında, onun sırrı da Yusuf'da gizli olduğu belirtilmektedir. İkinci bölümde, mehdi, mesih ve İsa'nın aynı kişiler olduğu ve Fatıma soyundan geleceği hadis rivayetleri ile ispat edilmeye çalışılmıştır. Bu kişinin de Fazlullah Hurûfî olduğu öne sürülmüştür. Üçüncü bölümde, miraç olayı detaylı bir şekilde

anlatılmıştır. Mıraç ile ilgili hadis Arapça verilmiş ve te'vil edilmiştir. Namazın başta elli vakitken sonradan beş vakte düşürülmesinin hikmetlerine değinilmiştir.

Dördüncü bölümde zahir ve bâtin kavramları üzerinde durulmuştur. Kur'ân'ı dünya gözüyle görenler dört anasır üzere gördüklerini, manâ gözüyle görenler ise onun yirmi sekiz ve otuz iki harften ibaret olduğunu bildiklerinden bahsedilmiştir. Beşinci bölümde ise vech kavramı üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir. Ferišteoğlu'na göre Kelâmullah, kelâm-ı sâmit ve kelâm-ı nâtik olarak iki kısma ayrılır. Kelâm-ı sâmit'in Kur'ân olduğu, Kelâm-ı nâtik'in ise insan sureti olduğu ifade edilmiştir. Her iki söz çeşidinin yedi bâtını olduğu belirtildikten sonra te'vil edilmiştir. Altıncı bölümde arzın ve semanın yaratılış sırları, Tevrat, İncil ve Kur'an'dan alınmış ayetlerle anlatılmıştır. Yine bu bölümde Yahudilerin Tevrat'ın sırrına, Hıristiyanların ise İncil'in sırrına vakıf olmaları durumunda Hz. Peygambere imân edecekleri açıklanmıştır.

Yedinci bölümde sarhoşken namazın men edilmesi ele alınmış olup bu bölüm, diğer bölümlere göre daha kısadır. Kıyamet alametlerinden olan dâbbetü'l-arz meselesi, sekizinci bölümde yer almıştır. Dabbetü'l arz'in Musa'nın asasını getirmesi, Süleyman'ın yüzüğü ile mümini kâfirten ayırması Hurûfî bakış açısıyla te'vil edilmiştir. Ardından Hacerü'l-esved'in tev'il edildiği dokuzuncu bölümde sırasıyla, Arafat dağı, Fatihatü'l-kitap, kurban, tavaf-ı hac, tavaf-ı umre, tavaf-ı kudum, tavaf-ı veda, baş yürütmek, ihram giymek, Şeytan taşlamak gibi hacla ilintili meseleler detaylıca anlatılmıştır.

Onuncu bölümde "kün" emri ön plana çıkarılmış, "söz"e kutsallık atfedilmiştir. On birinci bölümde ise yaratılışın ardından yeryüzünün Adem'e tahsis edildiği bundan ötürü de onun çocuklarına miras kaldığını, Tevrat ve Kur'an'dan yapılan alıntılarla destekleyerek yer vermiştir. On ikinci bölüme bakıldığında da, Kur'an'da A'raf Suresi'nden "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) evet (buna) şahit olduk, dediler." ayetlerinin te'vili yapıldığı görülmektedir. Devamında da Adem ve Havva'nın suretlerinde yazılı olan yirmi bir, yirmi sekiz ve otuz iki hat, Adem suretinin Ka'be toprağından yaratılması, hacda yapılan tavaflar ve sayıları, hicerü'l esvedin sırları gibi konular işlenmiştir.

On üçüncü bölümde Bakara Suresi'nin 143. ayetiyle başlanmıştır. "Kün" yani "ol" emrinin te'vili ele alınıp bütün yaratılmışlar "ol" emriyle meydana gelmiştir. Başlangıçta sestem ibaret olan "Ol" buyruğı, sonradan harflere dönüşmüştür. Bu durumu sırların seslerde, dolayısıyla harflerde gizli olmasının nedeni olarak görmekte dirler. On dördüncü bölümde, yine Kur'an'daki Bakara Suresi'nden "Namazlara ve orta namaza devam edin" anlamındaki 238. ayetinde geçen orta namazdan Allah'ın muradının ne olduğunun müfessirler arasında ihtilafa neden olması eleştirilmiştir. Hurûfî te'vile göre ise orta namazdan anlaşılması gereken Cuma namazıdır.

Diğer bölümlerde ise sırasıyla Adem ile Havva'ya cennette yasaklanan ağacın te'vili, hurûf-u mukataanın esrarı, Adem ile Havva'nın yüzünde bulunan hat ile Fatiha Suresi'nin harf ve kelime sayısının ilişkilendirilmesi, emanetin hakikatleri ve emanetle bağlantılı olan din, iman ve ahd kavramlarının te'vili, hac, umre, tavaf ve hicerü'l-esved konuları, kıyam, kıraat ve rüku gibi ritüeller, kıyamet alametlerinden kabul edilen güneşin batıdan doğması, insanın meleklerden üstünlüğü, Fazlullah Hurûfî'nin mehdî, mesih ve İsa oluşu, Adem'in kemiklerinin sayısı, Kâbe'nin hakikati, Bilal-i Habeşî'nin ezanı ilk okuması, ezanda geçen kelimelerin sayısı, insanların yüz yapısı, Havva'nın yaratılması ve Hz. Ali'nin te'vil bilgisine sahip oluşu gibi konular ele alınmaktadır.

3. Hidayet-nâme

Ferişteoğlu'nun Hurûfilik ile ilgili eserlerinden biri olan Hidayet-nâme, Anadolu'da Hurûfliğin XV. yüzyılda ibadetlere verdiği önem bakımından sünnet ehline ne kadar yakın olduğunu göstermeye çalışmasıyla dikkat çekmektedir. Kritiğini yaptığımız Hurûfilik Bilgisi Ferişteoğlu Abdülmecid Külliyyatı isimli eserde Hidayet-nâme üzerine Özer Şenödeyici'nin analizleri bulunmaktadır. Analizlerin sonunda eserin bilinen nüshalarının nerelerde olduğu ifade edilerek eserin orijinal metnine yer verilmiştir.

Hidâyet-nâme, 838/1434 yılında yazıldığı ve Hurûfliğin didaktik yönünü temsil ettiği söylenebilir. Bu eserden bahseden birçok kaynakta Fazlullah Hurûfi'nin Gürgan lehçesiyle yazılmış Muhabbetnâme adlı eserinin Farsça tercümesi olarak geçmektedir. Fakat Şenödeyici'ye göre bu bilgi, yanlış kabul edilmektedir. Çünkü Ferişteoğlu söz konusu eserinin mukaddimesinde tercüme yaptığı yönünde bir bilgi vermemiştir. Hatta Ferişteoğlu, bulunduğu diyarın taliplerinin Farsça bilmediklerinden ötürü Türkçe'ye başvurduğunu dile getirmiştir. Eserin orijinal metnine bakıldığında da şu noktalara değinildiği görülmektedir:

Eserin mukaddimesinde Allah'a hamd ve peygambere salatın ardından, eserin yazılış sebebi, müellifi, ismi, yazılış tarihi ve içeriği ifade edilmiştir. Devamında da insan yaratılışın üstünlüğü ve bu yaratılışın amaca hizmet ettiği düşüncesine vurgu yapılmıştır. Ferişteoğlu, yaratılışın amacını ifade etmiş ve bunun için de izlenecek yol ve yöntemi açıklamıştır. Devamında da sayıların ve harflerin ilahi sırların açığa çıkmasında oynadığı rolü ispatlamak için Kur'an ve hadislerden deliller getirmiştir. Ayrıca bu kısım da Fazlullah te'villerinin öğrenilmesi ve aktarılması yoluyla hidayete erişileceği vaadi de yer almaktadır.

Fazlullah Hurûfi, bu eserde "Fazlullah, Hazret-i Sâhib-i Te'vil, Hazret-i Fazl-ı Feyyâz" sıfatlarıyla anıldığı görülmektedir. Bu anıldığı sıfatlardan ötürü de Fazlullah'ın herhangi bir uluhiyyet ya da nübüvvet iddiasında bulunmadığına dair açıklama yapmıştır. Ferişteoğlu, Fazlullah'ı sırları keşfeden, bundan ötürü de diğer İslam alimlerinden üstün olan biri olarak açıklamıştır.

Hurûfilikte bilindiği üzere İslam dininin temel ibadetlerini 28 ve 32 sayıları çerçevesinde açıklama yapılmaktadır. Bu sayılara tekabül eden unsurlarla ilişki kurarak bunları bilmenin nefsi bilmekle aynı şey olduğu düşüncesindedirler. Hidayet-nâme'ye göre de 28 ve 32 harfin kapsamadığı bir nesne bulunmamaktadır. Ferişteoğlu, Hidayet-nâme'de insan bedeni, ibadetler ve sayılar arasındaki ilişkiyi göstererek varlık problemini açıklamaya çalışmıştır. Bunu yaparken de İslam inançlarını reddetmek yerine onları yorumlamaya çalışmıştır. Ayrıca Hurûfiler, insan bedenini hiçe sayarak insanı tamamen ruhani varlık olarak düşünmezler. Hatta bedeni ilahi sırlardan dahi üstün görmüşlerdir. Ferişteoğlu da bu konu hakkında yaratılış zamanına dönerek etraflıca açıklama yapmaktadır.

Ferişteoğlu, varlığın harflerden ayrı düşünülmemeyeceğini ifade etmiştir. Ona göre Yaratıcı'nın bütün güzel isimlerinin asıl kaynağı harflerdir. Onlar olmadan hiçbir güzel isim ve onun tecellisi olan hiçbir varlık zuhura gelemez. Eğer bu harflerden bir tanesi diğerlerinden ayrı düşünülürse, bu durumda ilahi tezahürün gerçekleşmeyeceğini ve güzel isimlerin oluşmayacağını açıklayarak varlığın harflerden ayrı olamayacağını net bir şekilde dile getirmiştir.

4. Âhîret-nâme

Âhîret-nâme adlı eser, Abdülmecid Ferišteoğlu'nun İşknâme'den sonra en çok okunan eserlerinden biridir. Ferišteoğlu'nun soru-cevap şeklinde Hurûfiliğin ahîret meseleleriyle ilgili görüşlerinin açıklandığı bu eserde, soruları kendi ifadesinden esere kattığı ve olası sorulara kendi anlayışıyla cevaplar verdiği görülmektedir. Soruların ya da cevapların içeriğinde ahîret inancının reddine dair herhangi bir ifadeye yer verilmezken ahîret hayatına dair ayet ve hadisler tasavvufî bir bakışla ele alınıp değerlendirilmiştir. Kritiğini yaptığımız Hurûfîlik Bilgisi Ferišteoğlu Abdülmecid Külliyyatı isimli eserde üzerinde Özer Şenödeyici, durmaktadır. Şenödeyici, Âhîret-nâme'nin Hurûfîlerin ölüm ve ölüm sonrasına ait fikirlerini ihtiva etmesi açısından önemli bir eser olduğunu ifade etmekte, ayrıca Türk dilinin XV. yüzyılda geldiği noktayı da göstermesi açısından önemine vurgu yapmaktadır.

Âhîret-nâme, bazı Hurûfî görüşlerin açıklandığı ve ontolojik problemlerin, didaktik eserlere özgü soru cevap yönteminin kullanıldığı eskatolojik bir eserdir. Eserin yazılış tarihine dair herhangi bir bilgi bulunmamakta ve önsüzünde bu eserin Fazlullah'ın müridlerinden Ferišteoğlu'na ait olduğu bilgisi yer almaktadır. Eserin içeriğine bakıldığında şu noktalara temas edildiği görülmektedir:

Ferišteoğlu, farklı konuları belirli bir sıralama ile işlemiştir. Eserin mukaddimesinde ve ilerleyen kısmında da ahîret ile ilgili ayetler ve hadisler izah edilerek açıklanıp alıntılanmış ve yorum yapılmıştır. Alıntılacağı ayet ve hadisleri oldukça sade ve akıcı bir şekilde kullanmıştır. Eserin başlangıcında içeriği hakkında bilgi vermiş ve diğer eserlerde olduğu gibi burada da bahsedeceği ilahi sırlara vakıf olanın durumu hakkında yorum yapmıştır. Devamında da hak aşıklarının dünyevi hayata ve dünya nimetlerine itibar etmemeleri gerektiğini Kur'an'dan ayetlerle izah etmiştir. Geçici dünya hayatının aldaticılığı üzerinde durup hatırlatmalar yapılmıştır. Ferišteoğlu'na göre ruh bedende iken önemli olan, gönül gözünü açabilmektir. Devamında cennette hurilerin, sarayların, tatlıların ve balların bulunmadığını bunlarla anlatılmak istenenin başka şeyler olduğunu izah etmiştir. Yine Ferišteoğlu, Allah'ın insan suretinde tecelli ettiğini açıkça ifade etmiştir. Ruh meselesini de açıklamakta zorlanmış ve bunu taliplerin anlayamayacağını bu yüzden de farklı bir metotla izah edeceğini belirtmektedir.

Eserde, Elest bezminde Allah'ın ruhlara "Ben sizin Rabbiniz değil miyim" şeklindeki hitabına ve devamında ki olaya değinmiştir. Yine esere baktığımızda Cennet ehli ve Cehennem ehli kimlerdir? Hak didarını müşahede edenler kimlerdir? gibi soruların Hurûfî te'viller doğrultusunda cevaplandırıldığı görülmektedir. Ferišteoğlu bunların yanında yaratılan ve yaratıcının birliği hususunda Hristiyanlıktan örnekler vererek kanıtlamaya çalışmıştır. Eskatolojik düşüncelerin açıklanmasının ardından harfler ve sayılarla ilgili tevillere yer verilmiştir. Ayrıca işrak namazı yani kuşluk namazının on iki rekat kılınması, insanın yüzünün ay karşılığında kullanılması, noktadan zuhura geliş gibi hususlarda da açıklamalar yapıлып eser sonlandırılmıştır.

5. Saâdet-nâme

26 varaklık bir eser olan Saâdet-nâme, Ferišteoğlu'nun Hurûfîlik üzerine yaptığı ilk çalışmalardan biridir. Kritiğini yaptığımız Hurûfîlik Bilgisi isimli eserde Saâdet-nâme üzerine Fatih Usluer ve öğrencisi Halil Karabulut'un analizleri bulunmaktadır. Eserin muhtevasına bakıldığında şu noktaların ele alındığı görülmektedir:

Eserin başlangıcında Allah'a hamd ve peygambere salâtin ardından eserin yazılış sebebi, müellifi, ismi, yazılış tarihi ve içeriği ifade edilmiştir. Devamında Ferišteoğlu,

Hurûfilik öğretilerine Mevlana Bayezid aracılığıyla ulaştığını ifade etmiştir. Ferišteoğlu, eserine Saâdet-nâme ismini vermesinin sebebinin de açıklamış ve bu eseri Câvidânnâme, Arşnâme ve Muhabbetnâme isimli Fazlullah Hurûfi'nin eserlerinden aktarmış olduğu bölümleri Türkçeye tercüme etmiştir.

Saâdet-nâme'de ilk olarak 32 harfin Allah'ın sıfatı ve kelamı olduğu belirtilerek O'nun zatından ayrı olmadığı ve tüm eşyayı kuşattığı konusu işlenmiştir. Allah'ı bulmanın ve ona ulaşmanın yolunun 32 harften geçtiğine vurgu yapılmıştır. Ferišteoğlu, isim ve müsemma ilişkisi ile Allah'ın müşahede edilmesini açıklamıştır. Bu giriş bölümünden sonra Ferišteoğlu, İslam'ın beş şartından her birinde Allah'ın kelamının yani 28 veya 32 harfin varlığını gösterme yoluna gitmiştir.

Ferišteoğlu, ebced harflerinin insanın vücudundaki zuhurunu göstererek insanın, Allah'ın zâtının bir mazharı olduğunu söylemiştir. Allah isminin ebcedinin, Adem ve Havva isimlerinin ebcedinin toplamı olmasını da buna bir delil olarak göstermiştir. Allah'ın zâtının ve sıfatının bilgisi, Hz. Muhammed'in vücudunda ortaya çıkmış olduğundan bahsedilmiştir. Ferišteoğlu, kelim ile müttekellimin ayniyeti üzerine eğilmiş olduğu görülmektedir.

Eserin diğer kısımlarında iman, hac ve Adem ile ilgili meseleler izah edilmiştir. Devamında Fatih suresinin yedi ayeti ile yedi hat arasında kurulan ilişki ve Fatih'a ümmü'l-kitâb denilmesinin nedeni açıklanmıştır. Abdest uzuvlarında yirmi sekiz kelimenin alametlerinin görülmesi, levh-i mahfûzun Adem'den kinaye olması, dabbetü'l-arzın harfler ilmini ortaya koyan kişi olması ve toprağın diğer unsurlarla ilişkisi Hurûfi te'vile göre açıklanarak eser sonlandırılmıştır.

6. Risale-i Hurûf Tercemesi

Risale-i Hurûf Tercemesi, Abdülmecid Ferišteoğlu'na ait olan çeviri bir eserdir. Bu eser, üç sayfa kadar kısa bir çeviri olmakla beraber hangi eserden veya hangi eserin bir bölümünden yapıldığı bilinmemektedir. Kriğini yaptığımız Hurûfilik Bilgisi Ferišteoğlu Abdülmecid Külliyyatı isimli eserde Risale-i Hurûf Tercemesi üzerine Fatih Usluer'in analizleri bulunmaktadır. Eserin oluşturulmasında kullanılan nüshalara ve ardından da eserin orijinal metnine yer verilmiştir. Eserin içeriğine bakıldığında şu noktalara temas edildiği görülmektedir:

Öncelikle 28 harfin şekillerine temas edilmiş, tüm harflerin aslının bir nokta olduğu belirtilmiştir. Alfabe de önem verilen elif harfinin yedi noktadan oluşmasını da bu çerçevede açıklamıştır. Eserin devamına bakıldığında harflerin esrarına ait meselelere değinildiği görülmüştür. Bu konudan sonra da harflerin kısımlarına ve işaret ettikleri manalara temas edilmiştir. Eserin son kısmında da Şakkı Kamer mucizesi ve Hz. Peygamber'in göğsünün yarılması, istiva hattıyla ilişkilendirilip açıklanmıştır.

7. Tercüme-i Hâb-nâme

Ferišteoğlu'nun Farsça tercümelerinden biri olan Tercüme-i Hâb-nâme'nin ne zaman tercüme edildiğine dair nüshalarında herhangi bir kayıt yoktur. Ferišteoğlu bu eseri, Seyyid İshak'ın Habnâme'sinden tercüme ederek yapmıştır. Bu noktada belirtmekte fayda var ki, Seyyid İshak'ın rivayeti 84 iken Ferišteoğlu'nun ki 99'dur. Buradan Ferišteoğlu'nun esere eklemeye yaptığı anlaşılmaktadır. Eserde içerik olarak, Fazlullah Hurûfi'nin hayatı, tasavvuf yoluna girişi, Fazlullah'ın yaptığı rüya tabirleri ve tevillerinin anlatıldığı görülmektedir. Fazlullah'ın insanların rüyalarını anlatmaya başlamadan bilmesi, rüyalarında unuttukları veya gizleyip söylemek istemediği

meseleleri de bildiğini anlatmıştır.

Fazlullah'ın yaptığı rüya te'villeri arasında en dikkat çeken mesele, rüyayı gören kişilerin hayatlarındaki mahrem olaylardır. Bu mesele diğerlerine göre daha bilinmesi oldukça zor olan ve rüyayı gören kişinin de itiraz ettiği yorumlardır. Ardından da bu duruma örnek olabilecek rüyalar verilmiştir. Fazlullah'a rüya te'vil ettiren kişilerin halktan olmasının yanında devlet adamları ve dönemin alimleri de bulunmaktadır. Eserin bilinen nüshaları ve orijinal metnine de yer verilmiştir.

Sonuç

İran kültür coğrafyasında ortaya çıkan Hurûfilik, süreç içerisinde Anadolu'ya kadar yayılma fırsatına kavuşmuştur. Hurûfî anlayışın Anadolu'da yayılmasında etkili olan Ferišteoğlu, Hurûfî eserleri Türkçe'ye çevirerek bu süreçte dikkat çekici bir isim olmuştur. Kritiğini yaptığımız bu eserde Ferišteoğlu'nun Hurûfilikle ilgili eserleri ele alınmıştır. Bu eserler arasında ön plana çıkan Işk-nâme, Alevî-Bektaşî çevrelerce çok okunan bir eserdir. Hidayet-nâme ve Âhiret-nâme Hurûfilik'in didaktik yönünü temsil ederken, Saâdet-nâme ve Risal-i Hurûf kısa eserler olarak bilinmektedir. Tercüme-i Habnâme ise Fazlullah Hurûfî'nin tasavvuf hayatına girişini ve rüya yorumlarını ele almaktadır.

Kaynaklar

- Arıkoğlu, İsmail, *Ferišteoğlu'nun Câvidânnâme Tercümesi: Işk-nâme İnceleme Metin*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2006.
- “Ferišteoğlu'nun Hurûfliği”, *Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu*, Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman, 2009.
- “Ferišteoğlu Abdülmecid b. İzzüddin ve Işk-nâme”, *Türk Kültüründe Tire-II Sempozyum Bildirileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2006, (ss. 217-224).
- Şenödeyici, Özer, “Alevi Bektaşî Eskatolojisi Açısından Ferišteoğlu'nun Ahiretnâmesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Ankara, 2007, S.5, (ss. 263-294).
- “Hurûfliği Ön Yargıdan Arındırmak Bağlamında Ferišteoğlu'nun Hidayetnâmesi'nin Tetkiki ve Teşriki”, *Divan Edebiyatı Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 2009, s.3, (ss. 87-146).
- Usluer, Fatih, *Hurûfilik Bilgisi Ferišteoğlu Abdülmecid Külliyyatı*, (Ed. Fatih Usluer, Özer Şenödeyici, İsmail Arıkoğlu), Gece Kitaplığı, Ank., 2015.
- *Hurûfilik*, Alfa Yay., İstanbul, 2021.